

MODERN ARAP EDEBİYATINDA KADIN YAZARLARIN DOĞUŞU

Bülent KORKMAZ*

Öz

Bu makalede, 19. yüzyılda modern Arap kadın yazarların ortaya çıkışı, tarihsel seyir içinde ele alınacaktır. "Modern" olarak adlandırılan dönemin kadın yazarların eğitimi ve gelişimi açısından nasıl bir etkide bulunduğu izlenmesinin ardından öne çıkmış bazı kadın yazarların yaşamına odaklanılacak ve son olarak kadın yazarların doğuşunu sağlayan dönüşümlerin tespitinde bulunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Arap Kadın Yazarlar, Eğitim, en-Nahda, Arap edebiyatı, 19. Yüzyıl.

Abstract

The Emergence of Women Writers in Modern Arab Literature

This article examines the emergence of female Arab writers in the 19th century, in historical context. With a focus on the lives and works of some well-known examples of the genre, the article will deal with the question of the dynamics that led to the emergence of female authorship in Arabic literature, particularly those related to the modernisation of the life spheres of Arabic women in that period.

Keywords: Women Arab Writers, Education, el-Nahda, Arab Literature. 19th Century.

Giriş

Arap edebiyatı tarihinde kadın edebiyatçılar hakkında yapılan hemen hemen tüm çalışmalarda rastlanılan ortak isimlerin başında Cahiliye ve İslami dönemde yaşamış kadın şair "HANSA" gelmektedir. Hansa, Müslüman olmadan önce, kabileler arası bir savaşta çok sevdiği iki kardeşinin ölümünün ardından yazdığı "Mersiye" türündeki şiiriyle

* Okutman, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, bulent_korkmaz@yahoo.com

tanınmıştır. Dönemin kültürel buluşma noktalarının başında gelen ve bir panayır olan “Ukaz” panayırında, çağdaşı ünlü erkek şairlerin şiirlerini tenkit etmesi istendiği ve bunu başarıyla yaptığı rivayet edilmektedir (Ashour, Berrada, Ghazoul, Rachid 1). Ayrıca, ölümünden sonra da Arap şiirinin zirveleri arasında sayılan Beşşar bin Burd ve Cerir tarafından da övgü dolu sözlerle anılmıştır (al-'id 13).

Hem Cahiliye döneminde hem de İslami dönemde Hansa'nın dışında birçok kadın şairin var olduğu klasik Arap şiirinin derleme çalışmaları aracılığıyla bilinmektedir. Bu manada Cahiliye döneminden Abbasi döneminin sonuna dek 242 adet kadın şairin varlığı tespit edilmiş, sadece Abbasi döneminin ilk yüzyıllık dilimi içinde ise 45 kadın şairin ismi sayılmıştır (Ashour ve ark.1).

İslam'ın yayılış yıllarında doğu Arap coğrafyasında beliren bir diğer ünlü sima, RABİATU'L ADEVİYYE' dir. Bugünkü Irak toprakları içinde yer alan Basra'da alt sınıf bir ailenin çocuğu olarak h. 95 ya da 99' da ailesinin dördüncü kız çocuğu olarak doğan Rabia (Warnock ve Qattan 40), dönemin kültürel hayatı içinde önce bir köle dansöz-şarkıcı olarak tanınır ancak daha sonra İslami bir duyarlılık içine girer ve bu yeni yaşam tarzı onun mistik şiirler dile getirmesine sebep olur. İçine girdiği ve derinleştirdiği tasavvufi algı ve kavrayış, onu, bugün dahi oldukça tanınan bir mistik İslam şairi yapmıştır.

Arap edebiyatının batıda parlayan kadın şairi ise Endülüs döneminde yaşamış olan VELLADE BİNT MUSTEKFİ'dir. Dönemin yönetici ailelerinden birinin kızı olan Vellade, sahip olduğu ayrıcalık nedeniyle almış olduğu iyi eğitimin ve müreffeh yaşamın sonucu olarak incelmış bir zevk sahibi kadın şair olarak tanıtılmaktadır (Warnock ve Qattan 67). Başta şair ve devlet kâtibi İbn Zeydun olmak üzere birçok erkek hayranı olan Vellade, dönemin kültürel merkezi olarak kabul edilen ve “meclis” adıyla nitelenen ortamlar aracılığıyla çalkantılı bir yaşam sürmüştür. Kendi adıyla maruf meclisine davet ettiği birçok erkek hayranıyla şiir aracılığıyla meşk etmiş, ancak İbn Zeydun ile tutkulu bir aşk yaşamıştır. Kavuşamayan iki âşık, hem birbirlerine olan aşklarını hem de birbirlerini kıskandırma arzularını şiirleri aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir.

Klasik Arap edebiyatının tarihi serencamı içinde söz konusu üç kadın şairin mertebesine ulaşmış dördüncü bir kadın şair gösterilememektedir. Batıdaki Endülüs uygarlığının sona ermesinden ve doğudaki Arap egemenliğindeki devlet oluşumlarının ortadan kalkmasının ardından oldukça uzun bir süre sonra, Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgal etmesiyle başlatılan ve “EN-NAHDA” (uyanış) asrı olarak nitelenen Modern Arap edebiyatının

başlangıcında da Arap kadın edebiyatçıları çağını yine bir kadın şairle, AYŞE TEYMURİYYE ile başlamaktadır.

Başlangıç tarihi M.S. 6. Yüzyıl olarak kabul edilen Cahiliye dönemi ile 18. Yüzyılda başladığı kabul edilen Modern dönem arasındaki 12 yüzyıllık süre içinde ismini saymış olduğumuz kadın şairler dışında elbette birçok kadın şair gelip geçmiştir. Ancak söz konusu dönem içinde nesir formunda eser vermiş ve bu yönüyle öne çıkmış tek bir kadın henüz tespit edilememiştir. Bu durumun nesrin bir edebi tür olarak dünya edebiyatında da modern dönemle birlikte başlamış olmasının yanı sıra Arap edebiyatı özelinde de birçok sebebi bulunmaktadır. Bunlar arasında;

- Araplar nazarında şiirin bir sanat türü kabul edilmesine karşın, nesir türünün çok ileri dönemlerde bir sanat türü olarak kabul edilmesi,
- Şiir'in "Arapların Divanı" olarak kabul edilecek denli merkezi bir konumda olması,
- Kadınların toplumsal hayatta giderek gerileyen konumu,
- Dini anlayış ve geleneğin kadına biçtiği rol, ilk etapta sayılabilecek olanlardır.

Kadınların Eğitimi Meselesi ve Öncü Kadın Yazarlar

Bilinen ilk edebi eserlerin ait olduğu miladi 6. Yüzyıldan "Uyanış" çağı olarak adlandırılan "En-Nahda" dönemine kadar geçen sürede ve hatta Uyanış çağının neredeyse ilk yüzyılı içinde dahi kadınların eğitimi meselesi, Arap toplumunun "Ataerkil" bir yapıya sahip olmasının yol açtığı erkek egemen yapının gölgesinde önemsiz bir konu olarak belirmektedir. Söz konusu süre içinde kadınların eğitimi meselesi sadece, evinde kocasına iyi bir eş ve çocuklarına iyi bir anne olmak üzere kurgulanmıştır. Bu bakış açısının bir sonucu olarak kız çocuklarının küçük yaşlarda Kuran hafızlığı, hadis okumaları dersleri alan erkek kardeşlerinin yanında bir eğitim alabildikleri ve bu ayrıcalıklı konuma da ancak dönemin önde gelen, varlıklı ailelerinin mensubu olabilmeleri halinde ulaşabildikleri bir vakıadır.

İslam'ın yükseliş yılları olarak kabul edilen "Dört Halife" dönemi ve "Emeviler" döneminin ardından "Altın Çağ" olarak adlandırılan "Abbasiler" döneminin son yüzyılları itibarı ile zayıflamaya başlayan imparatorluk yapısı, İslam coğrafyası içinde çeşitli farklı devlet yapılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlar arasında Kuzey Afrika-Mısır coğrafyasında kurulan "Fatımi" devletini müteakip kurulan "Memlukler" devleti döneminde sultanların anneleri, kız kardeşleri yahut eşlerinin oldukça etkin oldukları bilinmektedir. (Keddie ve Baron 133). Bu duruma ek olarak

yönetici sınıftan olmanın ayrıcalıklı yapısı içinde kız çocukların da sınırlı da olsa eğitim alabildiği (Keddie ve Baron 147) ve aldıkları bu derslerin bir sonucu olarak örneğin hadis rivayet ettikleri tespit edilmiştir (Keddie ve Baron 151). Buna göre es-Sehavi'nin *ed-da'u'l-lami li ehli'l-karni't-tasi'* adlı eserinde hicri 9. yy 'da, 411'inin çeşitli derecelerde kuran hıfzı yahut belirli din bilginlerinin kitaplarını okuduklarına dair eğitim almalarının karşılığında edindikleri *icazet* belgesi sahibi 1075 adet kadın ismi listelenmiştir (Keddie ve Baron 145-146).

Ortaçağ Avrupa'sında başlayan "Rönesans" ve "Reform" çabalarının yol açtığı kültürel ve düşünsel devrimlerin ardından siyasi alanda yaşanan dönüşümler ile teknik gelişmeler paralelinde ekonomik yapıdaki dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan yayılcı ve sömürgeci anlayış, dönemin Arap coğrafyası içinde yaşayan Hristiyan ve Yahudi Arap toplulukları ile daha erken bir iletişimin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.

1798' de Napolyon Bonaparte'nin Mısır'ı işgalinin ardından Osmanlı Devleti tarafından işgali sona erdirmek için gönderilen ordunun içinde yer alan Mehmet Ali Paşa, Fransızları Mısır'dan kovduktan sonra yavaş yavaş Mısır'da yönetimi ele geçirir. Bu süre içinde beraberindeki sadık askerleri ile Mısır'ın yeni yönetici sınıfı oluşmaya başlar. Bir yandan Mısır'ın bir parçası olduğu Osmanlı Devleti ile rekabete girişen Mehmet Ali Paşa, bu durumun bir neticesi olarak başta askeri ve teknik alanlar olmak üzere bir yenileşme ve modernleşme hareketi başlatır. Söz konusu hareketliliğin bir parçası olarak ilk defa Avrupa'ya burslu öğrenciler gönderilir (Ahmed 133). Tümü erkek olan bu öğrenciler ile birlikte onlara önderlik etmek üzere yanlarında görevlendirilen Rifaa Rafi et-Tahtavi (Ahmed 133), görev yaptığı süre boyunca edindiği izlenimlerini Mısır'a döndükten sonra 1834'de yayımladığı *tahlis el-ibriz fi telhisi bariz* kitabında dile getirir. Et-Tahtavi'nin dile getirdiği bu izlenimler içinde en önemli olanlarından biri de, modern bir toplumun oluşumunda kadının etkisi ve katkısına dair yazdıklarıdır. Bu bağlamda et-Tahtavi, kadının eğitimi ve konumunu konu edinen ilk Arap düşünür olarak (Baraka 45), kız çocukların da erkek çocuklar gibi eğitim almasının, onun, toplumun ilerlemesini sağlayacak önemli bir adım olduğu düşüncesi, onu Avrupa'ya göndermiş olan yönetici elitin dikkatini çeker.

Mehmet Ali Paşa, et-Tahtavi'nin de etkisiyle, kız çocukları için bir "Ebelik" okulu kurulmasını kararlaştır ve başına da Fransız asıllı Klot Bey'i getirir. 1832 yılında açılan bu okula hiçbir aile kızlarını göndermez. Bunun üzerine Klot Bey, Afrikalı köle çocuklarını okula alır ve onları eğitir (Keddie 61). Eğitimlerini tamamlayan bu öğrencilerin birer meslek sahibi olarak toplumda yer bulması dikkat çeker ve 1846 yılında çok sayıda Mısırlı kız öğrenci okula kaydolar (Ahmed 134).

Avrupa'dan dönen burslu öğrenciler ve Avrupalı bir yaşam tarzını tercih Mısır seçkinleri aracılığıyla kızların eğitimi meselesi ve kadınların toplum içindeki konumu, daha önce herhangi bir Arap coğrafyasında görülmedik bir biçimde üzerinde tartışılan bir konu haline gelir. Et-Tahtavi'nin kız çocuklarının eğitimi konusunu gündeme getirmesinin ardından 1860 yılında Butrus el-Bustani *Ta'limu'l-Mer'e* (Kadınların Eğitimi) adıyla yayımladığı kitabında kadınların eğitimi konusunda izlenecek yöntemlerden bahseder. Yine aynı dönemlerde, Ahmed Faris eş-Şidyak, Ali Mubarek, Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh ve Kasım Emin başta olmak üzere toplumun ihtiyaç duyduğu yenileşme çabaları içinde en önemli başlıklardan biri olarak kızların eğitimi ve kadının toplumsal konumu meselesi hep gündemde tutulur. Et-Tahtavi'nin *el-mürşid el-emin fi talimu'l-benat ve'l-benin* (Kız ve Erkek Çocukların Eğitiminde Güvenilir Yol Gösterici) adıyla yayımladığı kitabının yanı sıra Kasım Emin de *Tahriru'l Mer'e* (Kadının Özgürleşmesi) ve *el-Mer'etu'l-Cedide* (Yeni Kadın) adıyla yayımladığı kitapları aracılığıyla bu konular hakkında müstakil eser vermiş dönem aydınları arasında yer alır (Ahmed 136-137).

Avrupa da eğitim almış ve ülkelerinin batılılaşma sürecine yön vermiş reformist erkek aydınlar tarafından kadın konusunda dile getirilen yaklaşımların yer aldığı kitaplarının yayımlanmasının yanı sıra Müslüman Araplara nazaran Avrupalı dindaşları ile daha erken temas kurabilen Hristiyan ve Yahudi Arapların başta Lübnan, Suriye ve Mısır olmak üzere Arap coğrafyasında kurulan Misyoner okulları ve her iki çabanın etkisiyle toplumun seçkin sınıfına ait kadınların yardım faaliyetleri aracılığıyla gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri, 19. Yüzyıl Arap dünyasında kız çocukların eğitimi ve kadın meselesinin bir daha azalmamacasına gündemde tutulmasına yol açmıştır (Er 12-13).

Başta Mehmet Ali Paşa'nın kızları olmak üzere dönemin yönetici sınıf ailelerine mensup kız çocuklarının eğitimi için özel öğretmenler vasıtasıyla eğitim mümkün iken, orta ve alt sınıfa mensup ailelerin kız çocukları ise geleneksel eğitimden yararlanabiliyor ve Kuran ve hadis ezberi ile meşgul oluyorlardı. Modern eğitimin yaygınlaşması ile birlikte ilk örnekleri 1830 ve 40'lı yıllardan itibaren kurulmaya başlanan misyoner okullarında eğitim alan orta ve alt sınıf ailelerin kız çocuklarını sayısı 1875 yılında 3000'i Mısırlı olmak üzere 5570, 1887'de ise 4000'i Mısırlı olmak üzere toplam 6160'a ulaşır. Çoğunluğunu Mısırlı Kıpti çocukların oluşturduğu kız öğrencilerin sayısına oldukça az sayıda Müslüman kız çocuk dâhildir (Er 135). 1863 ile 1879 yılları arasında Mısır'da tam 129 özel okul kurulur ki bu okulların büyük çoğunluğu Katolik yahut Presbiteryen misyoner okullarıdır (Russel 109).

Bu dönem boyunca, misyoner okulları haricinde, kızların eğitimi için ilk olarak kurulan okulların bölgesel ve tarihsel sıralaması şu şekilde takip edilebilir:

1832

Mısır'da tıbbi hizmetlerinin sunumunda kız çocukların eğitimini amaçlayan ilk devlet okulunun, kızlar için "ebelik" okulu olarak açılması.

1834

Lübnan'da kızlar için ilk olarak "Beyrut" okulunun açılması.

1873

Mısır'da kızlar için ilk devlet ilkokulu olarak "es-suyufiyyeh" okulunun kurulması.

1889

Mısır'da kızlar için ilk lise olan "es-seniyye" okulunun kurulması.

1900

Tunus'ta Müslüman kız çocukları için ilk okulun kurulması.

1907

Sudan'da kız çocukların eğitimi için ilk defa ilkokul kurulması.

Yine aynı tarihi dilim dikkate alındığında, bu konuda eser yayımlayan yazarlar, kitaplarının adları ve yayımlanış tarihleri ise şöyledir:

1835

RİFAA ET-TAHTAVİ, Pariste görevli olduğu esnada edindiği izlenimlerini anlattığı, *Tahlisu'l-İbriz Fi Telhiz-i Bariz* adlı kitabını yayımladı.

1860

BUTRUS EL-BUSTANİ, *Kadınların Eğitimi* adlı kitabını yayımladı.

1872

RİFAA ET-TAHTAVİ, kız çocukların eğitiminin gerekliliğini savunduğu, *el-mürşid el-emin fi talim el-benat ve'l-benin* (Kız ve erkek çocukların eğitiminde güvenilir yol gösterici) adlı kitabını yayımladı.

1887

AYŞE TEYMUR, *netaicu'l ahval fi 'l agval ve'l ef'al* (söz ve eylemlerin sonuçlarına dair) adlı kitabı yayımladı.

1899

Mısır'lı sosyal reformcu ve kadın hakları savunucusu KASIM EMİN, *tahriru'l-mer'e*

(kadının özgürleşmesi) adlı kitabını yayımladı.

1900

Mısır'lı sosyal reformcu ve kadın hakları savunucusu KASIM EMİN, *el-mer'etu'l cedide* (yeni kadın) adlı kitabını yayımladı.

Fransızların 1830'da Cezayir'i ve 1881'de de Tunus'u; İngilizlerin ise 1882'de Mısır'ı işgal etmesiyle başlayan Arap coğrafyasının sömürgeleşme dönemi, sonraki yıllarda İngilizlerin 1917'de Filistin ve Bağdat'ı, Ekim 1918'de Şam'ı İtalyanların 1911'de Libya'yı ve yine Fransızların 1912'de Fas'ı işgal etmesiyle devam eder. Lübnan ise, henüz Osmanlı idaresi altındayken dahi özel bir konuma sahiptir ve bu durumun 1861'de özerk statü kazanmasının ardından bir süre sonra da, Fransızlar tarafından, Büyük Lübnan devletine dönüştürülür. Bu bölgelerin dışında kalan Arap coğrafyasının ise I. Dünya savaşının ardından parçalan Osmanlı İmparatorluğundan koparak Hicaz'da İbn Suud önderliğinde, Ürdün'de ise Şerif Hüseyin önderliğinde İngilizlerce pay edilmesi, neden oldukları toplumsal olaylar nedeniyle etkileri günümüze kadar uzanan bir belirleyiciliğe sahiptir.

Sömürgeleşme öncesi, batılılaşma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve gelişen kızların eğitimi ve kadının toplumsal konumu meselesi, sömürgeleşme dönemine girilmesi ile birlikte hız kesmeden gündemdeki yerini korumaya devam eder. Artık bu dönemde basın sektörü de gelişmeye başlamıştır ve çeşitli gazete ve dergilerin de yayımlanmaları mümkün olabilmıştır.

Daha sömürgeleşme dönemi öncesi başlamış olan Arap milliyetçiliği düşüncesi, sömürgeleşme süreci içinde gittikçe hız kazanır. Bu durum, kadınların da erkeklerin yanı sıra mücadele süreci içinde yer almalarını sağlar. Gerek mücadele sürecinin ortaya çıkardığı koşullar, gerekse de modernleşme çabaları dönemin kadın hareketliliğini doğuran iki motivasyon kaynağı olarak belirmektedir.

Başlangıçta üst sınıfa mensup ailelerin kız çocuklarının özel öğretmenler tarafından verilen derslerde erkek çocuklarıyla karışık olarak devam ettikleri eğitim süreci, zaman içinde yine üst sınıf ailelere mensup

kadınlarca gerçekleştirilen yardım çalışmaları ve reformist erkek aydınların cinsiyet eşitlikçi yaklaşımları aracılığıyla yaygınlaşmaya başlar. Doğrudan kız çocuklara yönelik devlet destekli açılan ilk eğitim kurumlarının yanı sıra, başlangıçta sadece Hristiyan ve Yahudi ailelerin çocukları için açılan ancak daha sonra bir çok Müslüman aile kızlarının da gitmeye başladıkları misyoner okulları aracılığıyla kız çocukların eğitimi yaygınlaşmaya başlar. Bu okullar, bir süre sonra mezunlar vermeye başlar ve bu ilk mezunlar, bir yandan modernleşme çabası içinde olan vatanlarına öğretmen, ebe-hemşire ve hatta gazeteci olarak katkı sağlarken, diğer yandan da sömürge karşıtı milliyetçi cephenin içinde çeşitli kadın birlikleri olarak faaliyet göstermeye başlarlar.

Bu dönemde eğitim aldıkları okullardan mezun olan ilk kız öğrenciler ile dergi çıkaran ve kitap yazan ilk kadın yazarlara ek olarak çeşitli topluluklar etrafında örgütlenen kadın hareketlerinin kronolojisini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1865

Mısır “ebelik” okulu mezunu CELİLE TEMİRHAN, uzmanlık makalelerinden oluşan *ya'suub et-tib* (Tıbbın Arı'sı) adlı dergiyi yayımlamaya başladı. Böylece o, Arap dünyasının ilk kadın gazetecisi oldu.

1870

MARİYANA MARAŞ, Suriye’li ilk kadın gazeteci ve yazar olarak, Halep’te yayımlanan *el-cinan* adlı dergide yazmaya başladı.

1882

Mehmet Ali Paşa hanedanının baskısını protesto etmeyi amaçlayan Urabi Paşa isyanına Mısırlı kadınların katılması.

1887

AYŞE TEYMUR, *netaicu'l ahval fi 'l agval ve'l ef'al* (söz ve eylemlerin sonuçlarına dair) adlı kitabı yayımladı.

1892

Mısır’da *el-fetat* (Genç Kız) adlı ilk kadın dergisinin HİND NEVFEL tarafından yayımlanması.

1893

Filistin’in *el-ufula* bölgesine ilk Yahudi yerleşim alanının kurulmasının ardından Filistin’li kadınlar, Filistin’de Yahudi iskânına karşı protesto amaçlı ilk kez gösteri düzenlendi.

1903

Filistin Akka'da muhtaçlara yardım amaçlı ilk kadın topluluğu kuruldu.

Mısır'da ilkokuldan mezun olan ilk genç kız, MELEK HIFNİ NASİF oldu.

1908

Mısır'da ilk lise diplomasını elde eden genç kız, NEBEVİYYE MUSA oldu.

1910

Suriye'de bir basın kuruluşunun ilk kadın sahibi olan MARİ ACİ, *el-arus* (Gelin) dergisini yayımladı.

Filistin Hayfa'da ilk kadın topluluğu kurulması.

Arap kadını, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta elde ettiği eğitim hakkının bir sonucu olarak düşüncelerini ifade etme yolunda önemli adımlar atmaya başlamıştır. Bu mana da özellikle Mısır ve Levant bölgesi olarak adlandırılan Suriye, Lübnan ve Filistin coğrafyalarında olmak üzere kurulan çeşitli "edebiyat meclislerini" takiben yayımlanmaya başlayan kadın dergileri öncü bir rol oynamıştır. Bu dergiler, başta Kasım Emin'in *tahriru'l-mer'e* (Kadının Özgürleşmesi) adlı kitabın içeriğini kendilerine zemin olarak belirlemiş ve buna ek olarak, birçok ünlü kadın biyografilerini ansiklopedik olarak yayımlamışlardır.

İlk olarak Hind Nevfel tarafından İskenderiye'de 1892 yılında çıkarılan *el-fetat* (Genç Kız) dergisini Halep'te Mediha es-Sabuni tarafından aynı yıl çıkarılmaya başlanan *el-mer'e* (Kadın) dergisi takip eder. Ayşe Teymur, Verde el-Yazıcı ve Zeyneb Fevvaz'ın söz konusu döneme göre oldukça erken sayılabilecek öncüler olarak belirmelerini bir kenara bırakırsak, dergilerin yanı sıra bağımsız eser yayımlayan kadınlar da yine bu dönemde sayıca çoğalmaya başlarlar.

Söz konusu kadın yazarlar arasında adından ilk söz ettiren Ayşe Teymur (Kasım 1840- 26 Mayıs 1902), Mehmet Ali Paşa'nın yönetici sınıfından Türk-Çerkez soylu İsmail Teymur'un kızıdır. Soylu bir aileye mensup olmanın getirdiği avantajla evinde özel öğretmenler tarafından eğitim almıştır. Annesinin karşı çıkmasına rağmen babasının desteği ile elde ettiği bu eğitim sonucunda Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini, her biri ile şiir yazabilecek denli, öğrendi. Babasının zengin kütüphanesinin de katkısıyla kendisini geliştirdi. 1854' de kuzeni ile yapmış olduğu evlilik sonucunda İstanbul'a yerleşen Teymur, eşi ve kızlarından Tevhide'nin ölümünün

ardından 1875 yılında Kahire'ye, kardeşi Ahmed Teymur'un sarayına yerleşti (Goldschmidt 211).

Modern dönemde düzyazı ve şiir türünde eser veren ilk kadın olan Teymur'un 1884'de Arapça yazdığı ve 1892'de yayımlanan *Hilyetu't-tiraz* adındaki şiir kitabı, aşk şiirlerinden oluşmaktadır. Farsça olarak yazdığı *Şukufe* şiir koleksiyonuna ek olarak, *Neta'icu'l-ahval fi'l-agval ve'l-ef'al* (Söz ve Eylemlerin Sonuçlarına Dair), *Mir'atu't-te'emmül fi'l-umür* (*Bazı Olaylar Hakkında Düşünceler Aynası*), *al-Liga' ba'de's-şihata* (Ayrılık Sonrası Buluşma) adlı kitapları ve tamamlanmış bir roman müsveddesi bulunan Teymur *Mir'atu't-te'emmül fi'l-umür* adlı eserinde kadının sosyal statüsünü ve bu duruma ilişkin kendi görüşlerini yazdı.

Teymur'un biyografisini bir edebi çalışma biçiminde yazan sonraki dönemin ünlü Arap kadın yazarlarından May Ziyade, Teymur'u modern çağda, doğal sınırları dâhilinde kendi haklarını bilen ve duygusal özgürlüğünün farkında bir kadın olarak sadece doğuda değil dünya çapında öncü bir kadın olduğunu ifade eder. Ziyade ayrıca onun *Neta'icu'l-ahval fi'l-agval ve'l-ef'al* (Söz ve Eylemlerin Sonuçlarına Dair) adlı kitabını modern kurgunun ilk kıvılcımı ya da bir başka deyişle ilk roman deneyimi olarak addeder (el-Sadda 102).

Lübnan'lı Hristiyan şair Verde el-Yazıcı (1838-1924) ise modern Arap edebiyatının önde gelen simalarından Nasif el-Yazıcı'nın kızıdır. İlk eğitimini evinde Arapça dil bilgisi ve şiir yazma teknikleri üzerine aldıktan sonra 1840'da Kefr Şima'dan taşınmış oldukları Beyrut'ta bir Fransız okulunda sürdürdü. Mezuniyetinin ardından henüz on üç yaşındayken bir okulda öğretmenliğe ve şiir yazmaya başladı. 1866'da Fransis Şamun ile evlendi. Evliliği, öğretmenlik yapmasına ve şiir yazmasına engel olmadığı gibi bir yandan da beş çocuk büyüttü. 1899'da kocasının ölümünün ardından İskenderiye-Mısır'a taşındı ve ölümüne değin orada yaşadı. İlk şiir kitabı 1867'de *Hadigatu'l-Verd* adıyla Beyrut'ta yayımlandı. Diğer şair kadınlar, özellikle de Ayşe Teymur'un şiirleri üzerine, yazılar yazdığı gibi kardeşi İbrahim el-Yazıcı'nın çıkardığı "ez-Ziya" adlı dergide 1906 yılında dört bölümden oluşan *el-Mer'etu's-Şarkiyeye* adlı denemelerini yayımladı (Meisami ve Starkey 813).

Klasik kaside formunda şiirler yazan ve âşık olunan bir erkek yerine kadın bir arkadaşa hitap ederek yazılan el-Yazıcı'nın şiirlerinin çoğu, "mersiye" türünde olmaları nedeniyle modern eleştirmenlerce zayıf ve yetersiz bulunmuştur. Şiirleri hakkındaki en olumlu ifadeler ise yine bir Arap kadın şair olan ve Modern Arap edebiyatının erken dönem ilk üç kadın şairi hakkında, üç edebi biyografi kaleme alan May Ziyade tarafından dile

getirilmiştir. Söz konusu biyografik eserlerden birini Verde el-Yazıcı için kaleme alan Ziyade, Edgar Allen Poe'yu takip ederek, şairane dehanın kalben melankolik olduğu tespitinden hareketle, Yazıcı'nın şiirlerini de melankolik şiir bağlamında değerlendirir ve şiirlerinin barındırdığı hüzne rağmen çağının en iyi şiiri olduğunu ifade eder (al-'id 45-46).

Kendisini önceleyen iki seçkin aile kızının aksine mütevazı bir taşra evinde doğan Zeyneb Fevvaz (1846-1914), hiç okula gitmedi ancak Amil Dağı'nın (Mount Amil) feodal beyi Ali Bey el-Esad'ın karısı Fatma Halil tarafından okuma-yazma öğretilecek denli şanslıydı. Zekâsı ve gayretiyle Zeyneb, doymak bilmez bir şekilde okuyacağı ve ilerleyeceği Mısır'daki bilginin geniş dünyasına adım attı (al-'id 14). Daha sonra uzmanlaşacak kadar geleneksel bir dini eğitim aldı.

Zeyneb Fevvaz, Mısır basınında kadın konuları üzerine yazan ilk kadındır. Bu ilk yazısı, “*en-Nil*” gazetesinde kızların eğitimi ve gençlerin ilerlemesi için bir vakıf kurulmasının önemi ilişkindi. Ona göre, cahil bir annenin büyüttüğü bir çocuk, annesinden tüm yanlış davranışları öğrenir ve bu yanlışlar daha sonradan hiçbir biçimde bir öğretmen yahut okul tarafından düzeltilemeyecek kadar değişmez bir hal alır. Fevvaz, eğitim sayesinde kadının, özellikle çocuk yetiştirme, ev idaresi ve kocasına arkadaşlık edebilmek bakımından yarar sağlayacağı kanısındadır. Kadınların toplumsal gelişimdeki rolüne ilişkin olarak, erkekler tarafından küçümsenen ve değersiz görülen ev içinde yaptığı işleri yeniden gözden geçirir. Gazetede ki makalesinde, erkek ve kadın arasındaki eşitlik konusunda, tutkuyla şöyle der: “*bilin ki ruh soyut bir özdür, ne eril ne de dişildir; fiziksel biçimlerle etkilenir ve böylelikle kadın ile erkek farklılaşır. Her biri, dünyanın bir yarısıdır ve konumlarının önemini de bu eşit orandan elde ederler*” (al-'id 16).

1891'de yazmaya başladığı en ünlü kitabı *ed-Durru'l-Mansur fi Tabakat Rabbeti'l-Huzur*' da dönemin özellikle kadın dergilerinde yayımlanan ünlü kadın şahsiyetlerin biyografilerini yazar ve bu kitap, 1895'de basılır. Ayşe Teymur'un biyografisini de yazmış olan Fevvaz'ın 1893'de yazdığı; *el-Heva ve'l-Vefa* (Aşk ve Sadakat), 1899'da yazdığı; *husn el-avakib* (Neticelerin Güzelliği) ve 1905'de yazmış olduğu *el-Melik Kuruş* (Kral Kiyos) adlı romanları vardır (el-Sadda 106). Güçlü feminist düşüncelerini içeren deneme ve makaleleri, *Kitabu'r-Resail ez-Zeynebiyye* (Zeynep'in Mektupları) adıyla bir araya getirilerek 1897'de yayımlandıktan sonra 1910'da da yeniden basılmıştır. (el-Sadda 106).

Bahisatu'l-Badiye (Çöl Araştırmacısı) müstear adıyla ilk eserlerini kaleme almış olan Melek Hıfni Nasif (1886–1918), kadınların eğitimi

konusunda söylevler veren ilk Mısırlı kadınlardandır. Tıpkı zamanının diğer Müslüman feministleri gibi Nasif de kadının eğitimi konusunu ekonomik ve sosyal konumunu iyileştirerek özgürleşmesine yol açacak hayati bir etken olarak görüyordu.

Evinin dışında eğitim almasına izin veren, edebiyat ve kültürel meselelerle ilgili bir babanın kızı olarak Kahire'deki Abbas ilkokulunun kızlar bölümüne girme ayrıcalığına sahip oldu ve Nebeviyye Musa ile birlikte bir devlet lisesinde eğitim almasına izin verilen ilk Mısırlı kızlar arasında yer aldı. Her ikisinin de oradan Öğretmen okuluna kayıt olmalarının ardından Nasif, 1905'de Mısırlı ilk kadın öğretmen olarak mezun oldu. Ancak, ebeveynlerinin öğretim hayatını terk ederek evlenmesi için yaptıkları baskı sonucunda 1907'de evlendi. Babasının evlenmesi için uygun bulunduğu kişi, hâlihazırda bir karısı ve çocuğu olan bir bedevi kabile reisiydi. Kendisini, kumasını eğitmesi beklenen ikinci bir eş olarak bir anda çölde bir inziva hayatı içinde bulan ve bu duruma boyun eğen Nasif, bu durumdan oldukça acı çekti. Daha sonra, bizzat yaşadığı bu çok eşli yaşam deneyimi kapsamında kadının karşılaşmış olduğu ihlaller, onun söylemine güç kattı ve henüz Fayyum'da, çöl yaşamını sürdürürken *Bahisatu'l-Badiye* takma adıyla Mısır toplumuna dair makaleler yazmaya başladı.

Liberal-Seküler *el-Umme* partisinin yayın organı olan "*el-ceride*" gazetesinde makaleleri yayımlanmaya başlayan Nasif, böylelikle yirminci yüzyılın ilk Mısırlı feminist sesleri arasında yer aldığı gibi, aynı zamanda da Mısır gazetelerine düzenli olarak katkıda bulunan ilk ve önemli kadın yazar oldu.

Söylevleri ve yazdıkları aracılığıyla Nasif, örtünmeme, kızların erken evliliği, kadınların boşanma özgürlüğüne sahip olmaları ya da kocalarından gördükleri şiddet üzerinde durdu.

Bir yazar olarak sergilediği faaliyetlerine ek olarak, kendi evlerinde ürettikleri ile kendi paralarını kazanmaları için destek olan, kadınlar için ilk yardım hizmetleri sunan ve hemşirelik okulu için fon oluşturan kadın örgütleri ve yardım kuruluşlarında etkin rol oynadı.

1909'da, Kahire'deki Mısır Üniversitesinde, üst ve orta sınıf kadınların oluşturduğu gruba bir dizi tarihi konferans verdi. Kadınların ev dışında çalışmalarının temel hakları olduğunu ve onlara uygun iş fırsatları hazırlanmasını dile getirdi.

Hijyen, çocuk eğitimi, ilk yardım gibi temel eğitim konularına ek olarak kadınların, öğretmenlik, hemşirelik meslekleri aracılığıyla, diğer kadınlara hizmet edebileceği alanlarda yüksek eğitim alarak uzmanlaşmasını önemsendi

ve aynı zamanda kadınların Kuran ve şeriat konularında da tıpkı diğer konulardaki gibi eğitim almasını savundu. Bu manada dönemindeki dini uygulamaları eleştirerek, İslam'ın ilk yıllarında olduğu gibi kadınların da camilerde ibadet edebilmesi gerektiğini ifade etti. Harem hayatı yaşayan kadının karşılaştığı baskılardan bir kaçış özlemi içinde, İslam'ın hoş görmeyeceği oyunculuk ve dans etmek gibi batılı kültürel davranışlara eğilim göstermesine karşı çıktı. Ayrıca, kadınların kendilerini ifade ederken, sahip oldukları İslami değerleri içinde kendi yollarını bulmalarını isteyerek: “Eğer biz batıyı takip edersek kendi öz medeniyetimizi yıkmış oluruz ve bir millet medeniyetini kaybettiğindenyse zayıflar ve yok olur.” der.

Oldukça trajik bir şekilde, henüz 32 yaşındayken bir grip salgını nedeniyle 1918'de ölen Nasif için Mısır Eğitim Bakanlığı ve diğer devlet adamlarının katıldığı büyük bir cenaze merasimi düzenlendi. Denemeleri, dokuz bölüm halinde Mart 1919 ile Mart 1920 arasında “*el-Muktataf*” dergisinde bir anı olarak yayımlandı (Rappaport 476-478).

Doğmatik meydan okuyucu ve kararlı bir kadın olarak Nebeviyye Musa (1886-1951), Mısır'ın önde gelen kadın eğitimci ve feministlerinden biridir. 1923 yılında Hüda Şaravi ile birlikte kurmuş oldukları *Mısır Kadınlar Birliği*, onun yönlendirmesiyle, kadın özgürlüğünün ancak eğitimin özgürleştirici etkisi ile mümkün olabileceğine inanmıştı. 1920'de kadınların uygun şartlarda istihdam edilebilmesi için ileri sürdüğü kanıtlardan oluşan denemeleri, *Kadın ve İş* adı altında toplanarak yayımlandı. Ancak bu kitapta da Musa'nın kadınlar için uygun bulduğu istihdam alanlarında da sınırlamalar bulunmaktaydı. Ona göre, iş yerindeki kadını birincil rolü, diğer kadınların refah seviyelerini iyileştirmektir. Bir milliyetçi olarak, iyi eğitilmiş ve nitelikli yabancılar ile sömürge yöneticileri yerine, Mısırlıların ve özellikle kadınların, iş eğitimi aldıklarını görmek istiyordu.

Kelbiye vilayetinin Zagazig semtinde, orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak 1886'da doğan Musa, kendi kuşağından gelen diğer Mısırlı feministlerden daha az ayrıcalıklı bir aileden geliyordu. O doğduğunda ölen ve bir ordu kaptanı olan babasının ardından okuma-yazması olmayan annesi tarafından büyütüldü. Eğitimini evde alan Musa, erkek kardeşinin kitapları aracılığıyla kendi başına Arapçayı öğrenip, Kuran'ı hıfzetti. Abbas ilkokulunun kızlar bölümüne gitti ve Arapçadan yüksek bir puan alarak, 1903'te girdiği sınavı geçti. Öğretmenlik eğitimi almak için liseye gitmesine annesinin ve çevresinin karşı çıkmasına rağmen, bir öğretmen olmakta kararlıydı.

Eğitimci çağdaşı Melek Hifni Nasif ile birlikte 1906 yılında, Abbas ilkokuluna öğretmen olarak döndü. Öfkeli kişiliği, kadın öğretmenlerin

erkek öğretmenlerden daha az maaş almasına yol açan ayrımcı ücretlendirmeyi eleştirmesine neden oldu. İngiliz yetkililer, onun girişimlerine ve ısrarlı eşitlik çağrılarına pek de nazik davranmadı. 1907 yılında, o dönemde henüz sadece erkeklerin girebildiği Fransız bakalorya sınavına, ilk Mısırlı kadın olarak girmek için İngiliz Eğitim Bakanlığına başvuru yaparak bir kez daha başını derde soktu. Ancak farklı bir sınıfta sınava girmesine izin verilerek küçük düşürüldü. Margot Badran'a göre, sınavı geçmiş olması bir başarı sayılmazdı zira 1928 yılına kadar başka bir Mısırlı kadın bu sınavı geçemedi.

Üç yüz aday içinde otuz dördüncü olması, basında büyük olay haline getirildi. Akademik başarısı hakkında gazetelerde yapılan röportajlar sonucunda birçok evlilik teklifi almasına rağmen, evli kadınların öğretmen olmasına izin verilmemesi nedeniyle hepsini geri çevirdi. Her halükarda, Musa'nın, evlilik fikrinden ve özellikle de hayvani ve nahoş olarak gördüğü cinsellikten özellikle kaçındığı, şu düşünceleri aracılığıyla, görülmekte: *“Bir erkeğin hizmetçisi olmak yerine; onun efendisi olarak yaşamayı tercih ederim.”*

Musa, Kahire'de kurulan Mısır üniversitene bir sonraki girme teşebbüsü başarısız olunca, buna sessiz kalmadı ve kadınların eğitim almasını daha çok teşvik etmeyen üniversitenin dar görüşlülüğünü protesto etti. Bu durumu telafi etmek için, 1909-1910 yılları arasında, sadece kadınlardan oluşan dinleyici topluluğuna bir dizi, ders harici, konferans verdi ve 1912 yılında da *“el-Ehram”* gazetesi aracılığıyla halka açık konferanslar düzenledi.

Fayyum kız okulunun başına geçmiş olduğu 1909 gibi erken bir dönemde, diğer ilk dalga feministlerle birlikte Musa, sembolik bir jest yaparak peçesini açtı. 1914 yılında, dört yıllığına, Mansura'daki Kadın Öğretmen Yetiştirme Okulu'na tayin edildi ancak, açık sözlülüğü ve memurlara karşı düşmanca tavırları onu bir kez daha sıkıntıya soktu ve 1914 yılında oradan ayrılmaya zorlandı.

İskenderiye'deki Vardıyan Kadın Öğretmen Yetiştirme Okulu'na müdür oldu ancak orada, peçe takmayı hala reddediyor olmasına rağmen, öğretmen yetiştirebilmek için düşüncelerinden ödün vermek ve eski usul giyim ve cinsel ayrımcılık kurallarına uymak zorunda kaldı. Ona göre peçe, alçak gönüllüğün yanlış anlaşılmalı bir sembolüydü ve yine onun görüşüne göre peçe, kadın üzerindeki tahakkümü devam eden eski harem geleneğinin tecrit edici bir sembolüydü. Tüm zamanlar boyunca kadın, onun ardına gizlenmeye devam etmiş ve böylece asla ilerleyememişti.

1920 yılında Musa, feminizm ve milliyetçilik üzerine yazılarını *Kadın ve İş* adı altında bir araya topladı. Bu eser, erkeklerin yanı sıra kadının iş fırsatlarında avantaj elde edebilmesine temel olarak, onun eğitim almasının önemini vurgulayan, Mısırlı kadınların yazılarında bir kilometre taşı oldu. O, çalışmayı, yalnız annelerin güçsüzlüğünü azaltacak ve onları dini sadakadan bağımsız kılacak önemli bir yol olarak gördü ve ona göre, bir eğitmen olarak kadının hayati rolü, devlet hizmetleri ve milli duyguların yaygınlaşmasında en büyük katkıyı sağlayacaktı. Çok sayıda kadın öğretmen, onun kurduğu okullarda aldıkları eğitimin ardından, kendilerini devlet sınavlarının en üst dilimlerinde buldu.

1924 yılında, kız okuluna müfettiş oldu ancak iki yıl sonra Mısır eğitim sistemini eleştirdiği için görevden alındı. Daha sonra Musa, Kahire’de kurulan iki okul, *el-tarikiyetu’l-fetat* ilkokulu ve *benatu’l-eşref* lisesi ile çalışma hayatına geri döndü. Bu okulların açılmaları, eğitim faaliyetini sürdürmeleri için gerekli para, aralarında Hüda Şaravi’nin de bulunduğu üst sınıf ailelere mensup kadınlar tarafından temin edilmekteydi. Musa, okullarda Mısır’ın kültürel kimliğinin korunması konusunda kararlıydı ve yabancıların öğretmen olarak atanmasına da karşıydı.

Musa, ayrıca, çok eşlilik ve boşanma hakkındaki kanunların değişmesi gibi kadın sorunlarıyla ilgili, çeşitli gazetelerde ve takma ad altında, makaleler yayımlamaya başladı. Daha sonra da haftalık olarak bir kadın sayfası hazırlamaya başlayarak, şiirler ve bir roman yazdı (Rappaport 467-469).

Levanten Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak Filistin’de doğan May Ziyade (1886-1941), ilk feminist kadın şairlerinden biriydi. Kadın meselesine yazdıklarından çok faaliyetleri aracılığıyla katkıda bulundu. Kahire’de zamanın aydınlarına bir ilham perisi oldu. Kadının özgürlüğü sorununa ilişkin görüşler ileri sürdü ve zamanının diğer Arap kadın feministlerinin biyografilerini yazdı. Bir Hristiyan olarak, kadının baskıcı harem yaşantısından kurtulup, dışarıda eğitim alabilmesi hakkında Müslüman çağdaşlarından daha fazla özgürlükçüydü.

Lübnan’da bir Fransız rahibe tarafından idare edilen yatılı bir okulda okudu. 1908’de Kahire’ye gitti ancak evlenmedi. Özgürlükçü tutumu, potansiyel talipleri tarafından cesaret kırıcı olarak kabul ediliyordu. Önce Fransızca şiirler yazdı ve daha sonra bu dilde profesyonel olarak şiir yazar ilk kadın olarak Arapça ’ya yöneldi.

El-ceride ile benzeri dergi ve broşürlerde 1911’de yayımlamaya başladığı makaleleri aracılığıyla, kadınların eğitimi ve çalışma hakkı konularında kampanya yürüttü. Kadınların birincil vazifelerinin annelik

olduğunu savunmasına rağmen yine de onların eş seçiminde özgür olmaları gerektiğini öne sürdü.

Ziyade, 1912 yılından başlayarak, tüm din ve uluslardan politikacıların ve aydınların sıklıkla uğradığı babasının evinde, her iki cinsiyete de açık bir kültürel salona ev sahipliği yaptı. 1914 yılında, diğer feminist kadınlar ile birlikte, *Kadınları Geliştirme Birliği* olarak adlandırılan entelektüel oluşum ile Hüda Şaravi'nin *Kadın Eğitimi İyileştirme Derneği*'ne katıldı ve *Mısırlı Kadın* gazetesine katkıda bulundu. Ziyade ayrıca, Mısır'lı kadın yazar Melek Hıfni Nasif ile arkadaş oldu ve kadın sorunları üzerine onunla yazıştı.

1914 yılı, aynı zamanda Ziyade'nin mistik şair Halil Cibran ile 1931'e dek sürecek platonik aşk macerası ve uzun yazışmalarının başladığı yıl olarak görülmektedir. 1920 yılında Ziyade, kendisinin sosyal ve hümanist bir reform çağrısı olarak nitelediği son piyeslerinden biri olan *Eşitlik Üzerine Bir Söylev* adlı piyesini yayımladı.

Zaman içinde hükümet ajanları tarafından izlendiğine dair kaygılanmaya başladı ve bir nevi takıntı sahibi oldu. Abbas Mahmud el-Akkad ile mutsuz bir aşk macerası yaşadı. 1930'ların sonlarına doğru yaşamış olduğu duygusal stres nedeniyle ailesi tarafından korunma altına alındı ancak ayrılmasına izin verilmesine rağmen bir açlık grevine gitti ve toplumsal yaşama tekrar katılmayı başaramayacağı konusunda kendi kendisini ikna ederek inzivaya çekildi. 1941 yılında, muhtemelen kendisinin neden olduğu bir biçimde, yalnız öldü (Rappaport 772-773).

Sonuç

Köklü bir edebiyat geleneğine sahip olan Arap edebiyatında, kadın edebiyatçıları söz konusu edildiğinde, modern döneme gelinceye kadar, bir elin parmaklarını aşmayacak sayıda kadın edebiyatçı ismi saymak mümkün olabilmektedir. Bu durumun, çeşitli bilimsel disiplinler açısından açıklanabilecek birbirinden farklı birçok nedeni vardır ve bu nedenlerden bazılarında, bu çalışmanın ilk bölümünde yüzeysel manada temas edilmiştir.

Arap kadın yazarların ortaya çıkışı ve gelişimlerini konu edinen bu çalışmada dikkat çeken ilk önemli tespit; kadın şairlerin, kadın yazarları incelemiş olmalarıdır. Şiirin "Arapların Divanı" olarak kabul edildiği bir kültürde bu durum hiç de yadırgatıcı değildir. Bu durum, dünya edebiyatı söz konusu edildiğinde dahi, şiirin, birçok türleri olduğu gibi, düzyazıyı da öncelendiği bir vakıadır.

Modern olarak nitelenen çağların başlangıcı ile gelişmeye başlayan düzyazı türleri, Arap edebiyatı söz konusu edildiğinde de aynı tarihsel gelişime sahiptir. Bu manada, Napolyon önderliğindeki Fransız ordusunun Mısır'ı işgal ettiği tarih olan 1798 ile başlatılan *en-Nahda* (Uyanış) çağı, Arap edebiyatı özelinde bir milat olarak genel kabul görür. Kısa süren bu işgal, sonuçları açısından bugünden geriye gidilerek incelendiğinde, bir bütün olarak toplumsal, ekonomik ve siyasi birçok değişikliğe ve yeniliğe neden olduğu gibi belki de daha kuşatıcı olarak kültürel ve bu durumun göstergesel alanlarından biri olarak da edebi alanda oldukça etkili olmuştur.

Dönemin Arap coğrafyası ve dinsel yapısı dikkate alınarak incelendiğinde, özellikle Müslüman olmayan Araplar ile Mısır ve “*Levant*” olarak adlandırılan Lübnan-Filistin-Suriye, coğrafyasında yaşayan Arap topluluklarının -ki aslında Müslüman olmayan Araplar ile bu bölge arasında da doğrudan bir ilişki vardır, Müslüman Araplar ile yukarıda bahsettiğimiz bölge dışında yaşayan Arap topluluklara nazaran Avrupa medeniyeti ile daha erken teması söz konusudur.

Modern çağın birçok alanında olduğu gibi edebi alanında da kendine özgü kabuller ortaya koyan Avrupa medeniyeti ile Araplar arasında kurulan bu temas, Arap edebiyatı açısından da belirleyici olmuştur. Müslüman olmayan Araplarca daha erken kurulmuş bu temas, Mısırın işgalinin sona erdirilmesinin ardından Mısırın yeni yönetici aktörleri tarafından top yekûn bir şekilde sokulmuş ve öncelikle burslu öğrenciler Avrupa'ya gönderilerek, Avrupa medeniyeti ile başta askeri ve teknolojik alanlar olmak üzere her alanda bir modernleşme hamlesi başlatılmıştır.

Buraya kadar ifade edilen gelişim çizgisinin çeşitli alanlardaki görünümelerini ve etkilerini bir kenara bırakarak, sadece kültürel etkilerine odaklanıldığında tespit edilen ilk hususlar, eğitimin modernizasyonu ve kadının toplum içindeki konumunun birer sorun olarak ortaya çıkmasıdır. Söz konusu tespitlerin Avrupa ile ilk teması kuran zevat tarafından dile getirilmesi ve çözüm olarak da yine buldukları Avrupa memleketlerindeki uygulamalar açısından bir takım önerilerin ifadesinin ardından yönetici elitin özellikle eğitim alanında, kız çocukları da bu durumdan varestede bırakılmaksızın, başlattığı yenileşme çabalarının etkileri hayati olmuştur.

Söz konusu değişim çizgisinin genelde modern Arap edebiyatı ve özelde de Arap kadın yazarların ortaya çıkışına ve gelişmelerine nasıl etkide bulduklarını başlıklar halinde öne çıkarmak gerekirse, bu başlıklar ilk etapta şu şekilde sergilenebilir:

- Modern okulların kurulması, ilki 1832 yılında kurulan devlet destekli “ebelik” okulu ile başlayan kız çocuklarına yönelik eğitim

kurumunun, mezun ettiği kız öğrencilerin meslek sahibi bireyler olarak hem para kazanmaları hem de toplumlarına hizmet etmeleri sonucunda başlangıçta şüpheyle yaklaşılan modern kız okullarının oluşturduğu zihniyet devrimi.

- Batılılaşmış erkek aydınlar, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ı modernleştirme projesinin en önemli ayağını teşkil eden burslu öğrenciler ile üst sınıf aile çocuklarının yollandıkları Avrupa ülkelerinde almış oldukları eğitimin yanı sıra edindikleri izlenimler aracılığıyla özellikle kadının toplumsal konumu ve eğitimi meselesini gündeme getirip, deyim yerindeyse, ülkelerinde davanın bayraktarlığını yapmaları sonucu oluşan ve giderek güçlenen hava.

- Dinde reform çağrıları, başta Cemaleddin Afganî, öğrencisi Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi dönemin reformcu din aydınları tarafından kadının toplumsal konumunun sorgulanması ve iyileştirilmesine yönelik reform çağrılarının meydana çıkardığı dalga.

- Misyoner okulları, henüz on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Müslüman olmayan Araplar tarafından çok daha önceden başlamış olan yakınlaşma çabalarının yanı sıra yeni sömürge arayışı içinde olan batılı devletlerce teşvik edilen misyoner okullarının kısa sürede oldukça çok sayıda okul açarak, kız çocuklarına yönelik gerçekleştirdikleri faaliyetler.

- Lübnan iç savaşı, henüz Osmanlı devleti idaresi altındayken dahi yarı özerk bir statüye sahip olan, nüfusunun önemli bir kısmı Müslüman olmayan Araplardan oluşan ve dolayısıyla da Avrupa ile erken iyi ilişkiler kurabilmiş olan Lübnan ve bir miktar Suriye'li Arabın, ülkelerinde çıkan dinsel ve mezhepsel savaların etkisiyle Mısır'a göç etmeleri ve orada sahip oldukları bilgi-birikimlerini ifade edecek olumlu bir ortam bulmalarının etkisiyle sağladıkları katkılar.

- Basın sektörünün gelişimi, kuruluşu 1824'e uzanan Bulak matbaası ve orada yayımlanan gazete ve kitapların sağladığı ilk olumlu etkilere ek olarak özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren sağlanan gelişmeler.

- Seçkin ailelerin önderliği, öteden beri Mısır'ın modernleşmesi konusunda seçkinler sınıfının oynamış olduğu başat rolün, kız çocuklarının eğitimi ve toplumsal hayatta daha etkin bir tarzda var olabilmelerine yönelik hızlandırdığı ivme.

- Sömürge karşıtlığı, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanan Arap nüfusun yaşıyor olduğu coğrafi bölgelerin sömürgeleştirme süreci sonucu ortaya çıkan direniş, ve bu direniş içinde Arap kadınlarının üstlendiği misyon.

- Kadının çalışma hakkına sahip olmak istemesi, eğitim seviyesi yüksek, mesleki beceriye sahip kadın sayısının artmasına paralel olarak çalışma hayatında yer almak için ve erkek çalışanlara nazaran tabi tutulduğu ikinci dereceden haklara karşı mücadele etme isteğinin oluşturduğu bilinç.

- Kadın örgütlerinin etkisi, başlangıçta üst sınıf aileye mensup kadınların, daha alt sınıf kız çocukların eğitimi için düzenledikleri yardım amaçlı organizasyonların giderek toplumda kadının konumunu güçlendirici talepler etrafında yoğunlaşması ve sömürge karşıtlığı konusunda erkeklerin yanı sıra kadınların içine girmiş oldukları dayanışmacı ruh.

Özet bir ifade biçimiyle dile getirilen bu yaklaşımların, Arap kadın yazarlar sınıfının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli oldukları düşünülmektedir. Her bir maddenin ayrıntılanmasının ve tartışılmasının mümkün olduğu, ayrıca ilk etapta dikkat çekici olarak gözükmeyen başkaca etmenlerin de söz konusu çabalar dâhilinde ortaya çıkması kuşkusuzdur. Ancak çalışmamızın biçimsel sınırlılığı nedeniyle bu seviye ile yetinmek durumunda olduğumuz tespitlerin, daha geniş çapta araştırma faaliyetlerine uygun ve ortaya çıkarılması muhtemel oldukça fazla ayrıntıyı yapısında bulundurduğu aşikârdır.

KAYNAKÇA

- AL-'İD, Yumna, "Lebanon", *Arab Women Writers A Critical Reference Guide 1873-1999*, Edited by Radwa Ashour, Mohammed Berrada, Ferial J. Ghazoul, Amina Rachid, Cairo: The American University in Cairo Press, 2008.
- AHMED, Leila, *Women and Gender in Islam Historical Roots of a Modern Debate*, New Haven: Yale University Press, 1992.
- ASHOUR, Radwa, Berrada, Mohammed, Ghazoul, Ferial J., Rachid, Amina (ed.), *Arab Women Writers A Critical Reference Guide 1873-1999*, Cairo: The American University in Cairo Press, 2008.
- BADRAN, Margot, *Feminists, Islam, and Nation Gender and the Making of Modern Egypt*, New Jersey: Princeton University Press, 1995.
- BARAKA, Iqbal, "The Influence of Contemporary Arab Thought on the Women's Movement", *Women of the Arab World*, edited by Nahid Tobia, London, 1988.
- EL-SADDA, Hoda, "Egypt" *Arab Women Writers A Critical Reference Guide 1873-1999*, ed. by Radwa Ashour, Mohammed Berrada, Ferial J. Ghazoul, Amina Rachid, Cairo: The American University in Cairo Press, 2008.
- ER, Rahmi, *Modern Mısır Romani*, Ankara: Star Ajans, 1997.
- GOLDSCHMIDT, Arthur, *Biographical dictionary of Modern Egypt*, Colorado: Lynne Rienner, 2000.
- KEDDIE, Nikki R. and Baron, Beth (ed.), *Women in Middle Eastern History Shifting Boundaries in Sex and Gender*, New Haven: Yale Universities Press, 1991.
- *Women in the Middle East Past and Present*, New Jersey: Princeton University Press, 2007.
- MEISAMİ, J.S. – Starkey, P. (ed.), *Encyclopedia of Arabic Literature*, Vol.2, London, 1998.
- RAPPAPORT, Helen, *Encyclopedia of Women Social Reformers*, California: ABC CLIO, 2001.
- RUSSEL, Mona L., *Creating the New Egyptian Women Consumerism, Education, and National Identity 1863-1922*, New York 2004.
- WARNOCK, Elizabeth and Qattan, Basima (ed.), *Middle Eastern Muslim Women Speak*, Austin: University of Texas Press, 1994.